

ОИЛАНИ ИЖТИМОЙ ИНСТИТУТ СИФАТИДА ШАКЛЛАНИШИНИНГ РЕТРОСПЕКТИВ ЖИХАТЛАРИ

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-10-616-627>

Л.Эрйигитова

Термиз Муҳандислик- технологияси институти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада оиланинг ижтимоий институт сифатида шаклланишининг ретроспектив жиҳатлари муаллифнинг тадқиқотларига асосланиб баён қилинган. Оила дастлабки ижтимоий институт сифатида узоқ ва эволюцион даврни ўз бошидан кечирган. Оила барқарорлиги ва фаровонлиги жамият равнақининг асоси эканлиги қадимданоқ шарқ ва ғарб мутафаккирлари томонидан таъкидлаб келинган, барча тарихий даврларда ҳам яқка никоҳли оила ривожини ўша жамият равнақида муҳим омил бўлганлиги таҳлил қилиб берилган.

Калит сўзлар: *ретроспектив жиҳатлар, оила барқарорлиги, никоҳ муносабатлари, гетеризм, уругдошликда оила масаласи, моногам ва пунуаль оила шакли, экзогамия ҳодисаси, оила тутуми, оилапарварлик.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассмотрены ретроперспективные аспекты становления семьи как социального института на основе авторского исследования. Стабильность и благополучие семьи – основа развития общества. Восточными и западными учеными давно подчеркивалось, что развития моногамной семьи было важным фактором развития этого общества во всех исторические периоды.

Ключевые слова: *репродуктивные аспекты, стабильность семьи, супружеские отношения, гетеризм, кровнородственный брак, моногамная и карательная форма семьи, семейная система, забота о семье.*

КИРИШ

Оила инсониятнинг илк ва азалий қадрияти. У жамиятнинг кичик бўғини бўлиб, бугунга қадар турли тарихий даврларни босиб ўтди. Оила муносабатларининг шаклланиши қадимги даврлардан бошлаб илмий тадқиқотларнинг муҳим йўналишларидан бири бўлиб келмоқда, у ижтимоий тизимни ташкил этувчи социал институтларнинг алоҳида функциясига эга бўлган бир бўлаги ҳисобланмоқда. Оила эволюцияси ва унинг шакллари

кишилик жамиятининг илк босқичиданоқ одамларни қизиқтириб келган ижтимоий жараёнлардан бири бўлган. Ғарбда бу борада Платон идеализмнинг асосчиси сифатида патриархат оиланинг элементар назариясининг яратувчиси ҳисобланади. У ўзининг «Давлат» асарида : «ҳар бир никоҳ давлат учун фойдали бўлиши керак... фарзандларни тарбиялаш моногам оиланинг эмас, балки, давлат моҳияти ва мазмунига мос бўлган «жамоа оиласи» нинг вазифаси бўлиши лозим ⁹».-деган хулосасини берган. Унинг бола тарбиясига умумдавлат миқёсида қараш лозимлиги ҳақидаги фикрлари долзарб ҳисобланади. Аммо Платон қарашларида якка никоҳнинг муқаддаслиги ҳақидаги ғоялар илгари сурилмаган. Кейинчалик буюк мутафаккир Аристотель илк бор оила ва никоҳ борасида эмпирик назарияга асосланган ўз қарашларини асослаб берган. У оила биологик тузилмагина эмас балки, ижтимоий гуруҳ эканлигини асослаб, бу борада педагогик, психологик ва этикага доир концепцияларни илгари сурган ¹⁰. Аристотель Платоннинг оила ва никоҳ борасидаги айрим қарашларини танқид қилди, ундан фарқли оилани кичик давлат деб тан олган. Платон ва Аристотель ўз тадқиқотларида ўша давридаги оиланинг тарихий шаклларини таҳлил қилиб, оила шаклининг ўзгариши, аввало, шу жамиятдаги тараққиёт ва таназзул билан боғлиқлигини асослаб берганлар: улар оиланинг 3 хил шаклдаги эволюцияси ғоясини илгари сурадилар: 1. Ёввойилик 2. Варварлик. 3. Цивилизация даври ¹¹.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Инсоният тарихий тараққиётида дастлабки оила шакли коммунал оилалар бўлиб, бу уруғдошлик муносабатларининг пайдо бўлиши билан боғлиқ. Бу даврда жинслар ўртасида тартибсиз жинсий муносабатлар ўрнатилган бўлиб, эркаклар ҳар бир аёл учун эр ҳисобланган. Жамият ривожини билан гуруҳли никоҳли оила шакли шаклландики, бунда аёлнинг алоҳида мавқеи ошди. Гетеризм ¹² орқали аёл ўша жамиятда юқори мавқега эришган. Инсоният тарихидаги барча халқлар ана шу босқич – оиланинг гуруҳли никоҳ ҳолатидан индивидуал никоҳ-оила муносабатларига ўтган. Бундай оила шаклида болалар аёл тарбиясида бўлиб вояга етгачгина катта жамоага қўшилган.

⁹ Платон. Государство//Сочинения. М., 1971, т.3, ч.1, 294-259 стр.

¹⁰ Қаранг: Аристотель. Соч. Т.4, М., 1983, С. 234.

¹¹ Силаева Е.Г. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования учеб. пособие. – М., НАУКА . 2002. – С. 67.

¹² *гетеризм* – юнончадан гетера – кўча аёли маъносида қўлланилган сўз бўлиб, И.Я.Баховен томонидан илк бор оиланинг тарихий шаклини тадқиқ этишда гуруҳий никоҳ шаклланиши жараёнида жамиятда мавжуд бўлган бетартиб жинсий муносабатлар масаласида қўллаган.

Кейинчалик эндогам оила шакли вужудга келди. Бу уруғ ичидаги никоҳ шаклларига асосланган оила шакли бўлиб, уруғчилик жамиятининг энг кенг тарқалган оила шакли ҳисобланган. Айни шу босқичда ижтимоий «табу» ларнинг пайдо бўлиши билан экзогам оила шакли пайдо бўлди¹³. Бундай оила шаклида уруғ ичидаги никоҳ қаттиқ тақиқланган. Шу тариқа экзогам қабилаларининг икки хил линияси ёки фратрий – диний уруғ ташкилотлари пайдо бўлди, бунда ҳар бир эркак ва аёл ўзига бошқа қабиладан жуфтлик танлаши мумкин эди. Бу жараёни таниқли олим Э.Вестермак илмий асослаб берди, у айнан мазкур ижтимоий норма оила муносабатларини мустақамлагани ҳақидаги назарий қарашларини илгари суради. Бу ҳолатдан қон-қондошлик оиласи пайдо бўлди. Бунда никоҳ гуруҳлари авлодлар ўртасида бўлинган, ота-она ва фарзандлар ўртасидаги жинсий муносабатлар тақиқланган. Л.Морган Шимолий Америка ҳинду қабилалари орасида XX аср арафасида ҳам пунуаль оила шакли мавжуд бўлганлигини аниқлаган. Пунуаль оила - оиланинг шундай шаклики, унда қариндошлик она томонидан белгиланиб, гуруҳли никоҳ – ака-укаларнинг, кейинчалик эса опа-сингилларнинг жуфтликлари билан ўрнатилган. Полигам никоҳли оиланинг пайдо бўлиши кейинги босқичда рўй берди, у кўп хотинлилик билан характерли. Бу оила шаклида болалар онага қараб белгиланганлик ҳолати сақланиб қолган. Бундай ҳолат уруғчилик тузумининг емирилиш босқичида пайдо бўлиб, аввало, жамиятдаги ижтимоий ҳолат билан боғлиқ эди. Қабилалар ўртасидаги тўқнашувлар, урушлар туфайли эркаклар сони камайиб турган. Оиланинг бундай тарихий шакли қарор топган даврдаёқ болалар тарбиясига катта эътибор қаратилган. Болага она уруғи томонидан қариндошлик белгилансада, уларнинг ёши ва қизиқиши, лаёқати, иқтидорига қараб уруғ оқсоқоли томонидан тайинланган мураббийлар ов қилиш, меҳнат қуроллари, хўжалик буюмларини яшашга ўргатишган. Оила шаклланишининг тарихий босқичида моногам оила шаклининг шаклланиши катта аҳамиятга эга бўлиб, бу муҳим ижтимоий жараён давлат пайдо бўлиши ва уруғдошлик муносабатларининг емирилиши билан вужудга келган. Моногам оилалар қадимги Шарқ мамлакатларида Европа ва ғарбдаги бошқа минтақаларга нисбатан анча илгари – эрамиздан аввалги IV-III минг йилликдаёқ вужудга келган. Мазкур оила шаклида асосан эркак ҳукмронлиги ўрнатилган бўлиб, инсоният тарихидаги дастлабки қонунлар тўплами-қадимги Месопотамиядаги Хамураппи қонунларида илк марта ўзининг ҳуқуқий асосини

¹³ *экзогамия* – юнонча *exo* – ташқарида, *gamos* – никоҳ маъноларини билдиради.

топган. Мазкур қонунларда эркак ва аёлнинг тенгсизлиги, эркакнинг оила ва жамиятдаги барча устунлиги мустаҳкамланди. Бундай патриархат оила шаклида оиладаги эркак ва аёлнинг функциялари ўзгарди, аёллар асосан, бола тарбияси ва хўжалик ишларига масъул ҳисобланган, шу билан бирга оилада янгича ахлоқий ва ҳуқуқий муносабатлар шаклланди. Эркак аёлдан итоатни талаб қилган, мулкӣ муносабатлардаги ҳам етакчилик отага ўтган. Бундай оила шаклида уруғ оқсоқолларининг ҳукмронлиги уруғ болаларини тарбиялаш ва аёлларга эгалик қилиш барҳам топди, жамоа укладидан якка оила уклади хўжалиги ва мулкӣ муносабатларига ўтилди. Бундай оила шаклида ҳар бир инсон ўз оиласи фаровонлиги ва осойишталиги учун масъул бўлди. Этнограф олимлар фикрича, оиланинг мазкур шакли қарор топсада, аввалги оила шаклининг баъзи элементлари урф-одат ва анъана кўринишида сақланиб қолган. Оила шаклланишидаги тарихий босқичларнинг барчасида кўп никоҳдан якка никоҳга ўтилиши жамият ҳаётида ижобий роль ўйнаган ҳамда ахлоқ нормалари ва инсоний муносабатлар қарор топишига асос бўлиб турли хилдаги юқумли касалликлар ва ижтимоий иллатларнинг олди олинган.

Оила шаклланишининг тарихий жиҳатларида ҳар бир халққа хос бўлган ҳолатларини ҳам кузатиш мумкин. Масалан, қадимги Римда моногом оила тартиблари ўрнатилган бўлиб, эркак ўз аёлининг хўжайини ҳисобланган. Эркаклар оилада барча ҳуқуқларга эга бўлган, аёлнинг эса ҳуқуқлари чекланган эди, аёл хиёнати учун қатл қилиш тартибини жорий этишган.

Барча халқларда диний эътиқоднинг вужудга келиши оила шаклланиши билан бирга кечган. Аммо дунёвий дин ҳисобланган буддизм, христианлик ва исломнинг вужудга келиши оила муносабатлари равақида ижобий роль ўйнаганлигини кузатишимиз мумкин. Барча диний эътиқодларда диний қарашларнинг илк шаклланиш босқичида – эрамиздан аввалги I-минг йиллик охирида ўзга диндагилар билан никоҳга киришиш дастлабки даврда маъқулланган ¹⁴. Назаримизда, бунда шу йўл орқали мазкур динга эътиқод қилувчилар сонини кўпайтириш мақсади кўзланган. Дастлаб оила қуриш шахсий иш ҳисобланган бўлсада, турли жамиятларда диний дунёқарашнинг ўрни ва роли кучайиб бориши билан оила ва никоҳ масалалари, асосан, диндорлар томонидан ҳал этилиши тартиби қарор топа бошлади. Масалан, мусулмонларда никоҳ ўқитиш орқали тузилган шаърий оилаларгина давлат ва жамият томонидан тан олинган. Муқаддас Қуръони Карим ва ҳадисларда оила

¹⁴ Қаранг: Силаева Е.Г. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования учеб. пособие. – М.: НАУКА . 2002

муқаддаслиги ва оила қуриб яшаш тавсия этилган, оилавий ажримлар қораланган, никоҳ муносабатлари, оиланинг жамият олдидаги ва жамиятнинг оила олдидаги вазифалари кўрсатиб берилган.

Христианлик динида ҳам оила – никоҳ муносабатлари асосий қадрият даражасига кўтарилиб борган. Оила қуриш ёки бева ва ёлғиз қолганларнинг қайта турмуш қуриши, оилавий ажримлар ҳам фақат дин уламолари фатвоси билангина амалга оширилиши мумкин бўлган. Бундай тартибларга, ҳаттоки, ҳукмдорларнинг бўйсунуши ҳам шарт бўлган.

Оиланинг полигиния – кўп хотинликка асосланган шакли ҳам учрайди. Бундай оила шаклида эркак ҳукмрон ҳисобланади. Полиандрия оила шакли эса аёлнинг бир вақтнинг ўзида бир неча эркаклар билан яшаши ҳолатидир. Бундай оила шакли қадимги вақтларда кўп тарқалмаган. Аммо бугунги кунда Тибетнинг баъзи жойлари ва Гавайи оролларида яшовчи туб қабилалар орасида учрайди. Полиамор муносабатидаги оилалар ҳам мавжуд бўлиб, бундай оила шаклида никоҳ 3 киши ўртасида тузилиб, ҳозирда у “швед оиласи” номи билан аталмоқда.

Оила ўзининг муҳим жамоавий қадриятига эга. Тадқиқотларга кўра, айнан оила макроижтимоий тизимнинг эволюциясини тамин этиб келган. Оиланинг ҳар бир аъзоси ижтимоий мавқеи ва этник даҳлдорлигига қараб бўлинади. Ҳаёти давомида ҳар бир инсоннинг оиладаги мавқеи ва функцияси босқичма-босқич ўзгариб боради. Вояга етганлар учун оила ўзининг турли эҳтиёжларини қондириш манбаси, кичик жамоа, болалар учун эса психологик, эмоционал ва интеллектуал ривожланиш муҳитидир. Маълумки, ҳар бир социал институт муайян тарихий даврда ўзига хос функцияларни бажаришга йўналтирилган. Турли йўналишдаги социологлар мазкур социал институтнинг алоҳида функцияларини ўрганишга киришиб, классификациялашга уринганлар. Бу соҳада анча тўлиқ ва қизиқарли маълумотларни С.Липсег ва Д.Ландбергларнинг «Институтционал мактаб» социология манбаларидан ўрганишимиз мумкин. Классик социологларнинг назарияларида социал институтлар амал қилишига кўра иккига ажратилиб кўрсатилган: оддий ва мураккаб. Оддий социал институтнинг классик мисолида оила институтини кўриб чиқишимиз мумкин. А.Харчевнинг маълумотларига кўра, оила кишиларнинг никоҳ ва қон-қариндошлик хусусиятларига асосланган бирлашмаси бўлиб, ижтимоий турмушни шакллантириш ва биргаликда жавобгарликка кўра боғланган бўғинидир. АҚШ социологи Т.Вебленнинг социал институтлар ҳақидаги концепцияси асосида эса функционал

ёндашувларни кўриш мумкин. Бунга кўра, оила – жамият аъзоларининг такрор ишлаб чиқариш функциясини бажарувчи институти. Мазкур масалани А.Миллернинг концепцияларида ҳам учратиш мумкин. Ўз даврида М.Вебер ҳам социал институтлар ва уларнинг функцияларига алоҳида тўхталиб ўтган. О.Конт ўз назариясида оилани жамиятнинг бирламчи асоси сифатида қараб чиқади, унинг келиб чиқишини инсоний муносабатлардаги табиий ҳолат деб изоҳлайди. Унинг фикрича, оилада ижтимоий муносабатларнинг барча кўриниши ўз аксини топади, яъни нотенглик, тобелик ва ҳоказо. Шунга кўра, оила кичик бир давлат бўлиб, у давлатнинг шаклланиш асоси унинг модели, оиланинг социал функциялари эса жамият функцияларини акс эттиради.

П.Сорокин ўзининг социологик тадқиқотларида оилавий келишмовчиликлар, уларнинг сабаб ва оқибатлари ҳақида кенг тўхталиб ўтган¹⁵. Л.Призберг «Социал конфликтлар» асарида оилавий келишмовчиликлар ва уларнинг оқибатларини, жамият тараққиётига таъсири ҳақида маълумотлар келтириб, уларнинг олдини олиш ва оқибатларига қарши курашиш жамият олдидаги муҳим масала эканлигини таъкидлайди. Ажрим ёқасига келиб қолишни жамиятнинг ахлоқий-психологик муаммосигина эмас, балки, ижтимоий оқибати жамият барқарорлигига салбий таъсир этувчи хавfli иллат сифатида ўрганиш зарурлигини бугунги ажримлар кўрсаткичи кўрсатиб турибди. Ҳозирги замон шаклидаги оилалар ўз мазмунига кўра жуда кенг кўламга эга бўлиб, оила-никоҳ муносабатларининг барча жиҳатларини ўз ичига олади. Янги ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг таркиб топиб бориши оила-никоҳ муносабатларида ҳам жиддий ўзгаришлар, янги муаммоларни келтириб чиқармоқда. Бугунги кунга келиб оила ва никоҳ масалаларида турлича ёндашувлар мавжуд. Шулардан бири футурологик ёндашувдир. Футурология ёндашувга механизми социологияда янги оқим бўлиб, ўткан асрнинг 60 – йилларидан бу йўналиш мустақил фан тармоғи сифатида ривожлана бошлади. Мазкур футурологик ёндашув башорат қилиш ва прогностиканинг синоними сифатида ҳам тушунилади. Ҳозирги замон футурологик механизмидаги ёндашувларида моногам ва якка никоҳли оила тури иштирокчилари мазкур тарздаги яшаш тарзига жамоатчилик назорати аралашувини инкор этадилар. Мазкур йўналишда Д.Белл, А.Тофлер, З.Бежинскийлар яратган концепциялар ғарб футурологиясининг тадқиқотлари асосини ташкил этади. Уларнинг барчаси мазмун ва моҳияти жиҳатидан феменизмга яқин ғоялар бўлиб, улар моногам – бир никоҳли оила қуришга

¹⁵ Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: НАУКА обрат. 1992, – стр. 272 – 273

қарши бўлиб, никоҳ ва қайси жинс билан оила қуриш ихтиёрий бўлиши кераклигига даъво қиладилар. Бу каби йўналишларни неоплатонизм оқими деб ҳам аташ мумкин. Чунки, Платон ҳам ўз давридаги моногам оила шаклини танқид қилган. Платон ўз қарашларини шарҳлашда гўёки инсон жамият тараққиёти учун ўз эҳтиёжларидан воз кечиши зарурлиги, жамоавий оилани тузишини ёқлаган. XVI-XVII аср Ғарбий Европа социал утопиясида неоплатонизм кўринишидаги ёндашув Т.Морнинг “Утопия” асари орқали кириб келган. Т.Мор ўз маданий антропологик қарашларида оила ва никоҳ масасаларида моногам оила турини инкор этади. Унинг Платон қарашларидан фарқли оила борасида ҳам ўз утопияси орқали идеядан реал амалиётга чиқа олди, жамиятдаги оила ҳаётини танқид қилишдан кўра янги идеал жамият ижтимоий ҳаётидаги оила ҳаётини тасвирлаб бера олди. Машҳур ёзувчи Т.Кампанелло анашу ғоялар таъсирида «Қуёш шаҳри» асарини ёзди. XVI асрда Германиядаги деҳқонлар уруши даврида Т.Мюнцер тарафдорлари коммуналардан иборат оилалар тузган. Аммо бу узоққа бормаган. Бугунги футурологик ёндашув тарафдорларининг даъволарида ҳам «шахс эркинлиги» гўёки оила қадриятдан устун турмоғи зарурдир. Анашундай даъволар сабаб бугун дунёда бир жинсли никоҳлар расман баъзи давлатларда тан олинаётгандир.

Оила-никоҳ муносабатларининг ҳуқуқий-юридик йўналиши, ахлоқий-эстетик, оила ва дин, аҳолининг саломатлигини ҳимоя қилиш муаммоси, оилалар сони, таркиби ва тузилиши, оиланинг моддий-иқтисодий таъминоти, турмуш даражаси, оилада эр-хотиннинг ўрни ва роли, оиладаги руҳий муҳит, оилавий мажоролар ва ажралишлар, уларни келтириб чиқарадиган сабаблар муҳим социологик тадқиқот объекти бўлиб келмоқда.

Оила-никоҳ муносабатларининг тарихий шаклланиши жиҳатлари турмуш тарзи социологияси билан узвий боғлиқ ҳолда ўрганилади. Зеро, оила билан боғлиқ барча масалалар кишилар турмуш тарзи таркибига киради. Аммо, оила жамиятнинг кичик бўлаги сифатида махсус социологик тадқиқотга муҳтож. Шунинг учун, никоҳнинг тарихий шаклланишини социологик назария сифатида ҳозирги давр жамият ижтимоий ҳаётини илмий жиҳатдан ўрганишда муҳим аҳамиятга эга.

Оила-никоҳ муносабатлари тарихий шаклланиши билан бирга унинг асосий социологик тушунчалари ҳам ривожланиб борган. Унга қуйидагилар киради: оилавий ҳаёт шароити, оила таркиби, оила функцияси, оила турмуш тарзи, оила мафқураси ва бошқалар. Бу тушунчалар оила-никоҳ

муносабатларининг энг муҳим жиҳатларини ўзида ифодалайди. Оила жамият ижтимоий таркибининг асосий элементи сифатида ўзига хос социал вазифани бажаради. Оиланинг ижтимоий вазифаси оила ва унинг аъзолари ҳаёт фаолияти, фаолликни намоён қилиш усулига бағишланиб, улар қуйидагилардан иборат: биологик кўпайиш, тарбиявий, хўжалик, иқтисодий, ўзаро ёрдам, коммуникатив, регулятив кабилар. Шу билан бирга, оила функциялари ҳам мавжуд бўлиб, улар авлодни давом эттириш; бола тўғрисида ғамхўрлик қилиш; уй-хўжалик ишларини юритиш; қариялар тўғрисида ғамхўрлик қилиш; бурч ва мажбуриятларни ҳис қилиш; муомала талабларини қондириш; бўш вақтдан унумли фойдаланиш ва бошқалар.

Ўзининг тарихий шаклланиш жараёнида оила асосини никоҳ муносабатлари ташкил этиб келган. Никоҳ – тарихан вужудга келган эр- хотин ўртасидаги муносабатларнинг ижтимоий-ахлоқий шакли. У орқали жамият эр- хотиннинг ўзаро жинсий ҳаётини тартибга солади ва оиладаги ҳуқуқ, бурчларини қонунийлаштиради. Оила эса никоҳга нисбатан янада мураккаброқ бўлиб, нафақат эр-хотин, балки уларнинг фарзандлари ва оила таркибига кирувчи қариндошларни ҳам ўз ичига олади. Оила-никоҳ муносабатларининг асосий принциплари мавжуд: якка никоҳли тамойил; никоҳнинг ихтиёрийлиги; ажралишнинг эркинлиги; оила ва оилавий муносабатларда эр-хотиннинг тенглиги; болаларни биргаликда тарбиялаш. Яна оила ижтимоий институт сифатида муайян даражаларга эга бўлади. Кўриниб турибдики, оиланинг авлод қолдиришлик функцияси жамият ҳаётида ҳам, оила мустақамлигида ҳам муҳим роль ўйнайди. Оилани турли тарихий даврлардаги тараққиёти ҳақида қуйидаги хулосаларга келишимиз мумкин:

- кишилиқ жамиятида дастлаб гуруҳли никоҳли оилалардан индивидуал никоҳли оилага ўтилган, эндогам, экзогам ва моногам оила турлари узок тарихий тараққиёт босқичини бошдан кечирган;

- оиланинг тарихий шакллари инсоният тарихий тараққиёти давомида ўзгарган, оила жамоа укладидан якка хўжалиқ укладига ўтиб борган, полигния, полиандрия, полимар оила шакллари баъзи халқларда ҳозирга қадар ўзининг айрим кўринишлари билан сақланиб қолган;

- оила кишилиқ тарихий тараққиётининг неолит давридан бошлаб моногам оила шакли кенг тарқалди, айнан ана шу даврдан эътиборан, инсон ўзининг бирламчи ижтимоий роли – ахлоқ ва тарбиясини ўзлаштира бошлаган;

• ўрта асрларда ва маърифатпарварлик даврига қадар оила хусусидаги антик давр мутафаккирлари Платон ва Аристотельнинг илмий – назарий қарашлари етакчи назария бўлиб келган;

• буржуа жамияти қарор топиши билан жамиятнинг, демакки, оиланинг ҳам моддий аҳволи яхшиланган, аммо Ғарбда шаклланган «буржуа» ахлоқида ва Шарқдаги оила тутумларида ҳам эркаклар ҳукмронлиги қонуний асосини топган. Маърифатпарварлик ҳаракати пайдо бўлгач бу ҳаракат намоёндалари томонидан оиладаги тенг ҳуқуқлилиқ масаласи илгари сурила бошланган;

1917 йилдан Россияда, кейинроқ шарқий Европа ва ижтимоий тенгликка асосланган жамиятларда оиланинг янги тури XX асрнинг биринчи чораги охирларида пайдо бўлди. Бундай оилада тенг ҳуқуқлилиқ таъминласада, чинакам бахтиёр оила эмас эди. Ўша замон мафқураси бундай оила типини қанчалик оқламасин, унда одамларнинг яшаш даражаси ҳам, маданият ва таълим ҳам паст даражада бўлиб, болаларга тарбия беришда мафкура қолипидан чиқа олмаган, оиланинг маънавий психологик муҳити иделогия қолипида бўлиб, ўзининг тарихий илдизлари, миллийлиги ва қадриятларидан узилиб қолган эди. Бундай оилаларда хусусий мулк ва тадбиркорликка йўл берилмаган. Оқибатда жамият қашшоқлик ва очарчилик гирдобига тушиб қолди.

Ўтган асрнинг бошларидаёқ юртимизда пайдо бўлган маърифий ҳаракат – жаҳидчиларимизнинг илгари сурган илмий назарий қарашларида оила равнақи жамият равнақининг омили эканлиги, бунинг учун оилавий тарбиясини ота-она томонидан ташкил этиш муҳимлиги ҳақида таниқли педагог Абдулла Авлоний «Туркий гулистон ёхуд тарбия» асарида қуйидаги фикрларни таъкидлаб ўтган: Тарбияни кимлар қилур?– деган савол келадур. Бу саволга биринчи уй тарбиячиси, бу она вазифасидир. Иккинчидан, бу мактаб ва мадраса тарбиясидир. Бу ота муаллим, мударрис ва ҳукумат вазифасидир,- деб жавоб берсак, бу бу киши деюрки қайси оилаларни айтур, билимсиз, боши паҳмоқ, қўли тўқмоқ оналарми? Ўзларида йўқ тарбияни қандай олиб берурлар,-дер¹⁶. Мазкур фикрлари билан Абдулло Авлоний оила тарбиясида ота-она ҳамда жамиятнинг ўрни муҳим эканлигига аҳамият қаратади. Буюк педагогнинг мазкур қарашлари бугунги кунда ҳам ўз долзарблигини йўқотган эмас. Либерализм ҳукмронлик қилган жамиятларда эса оиланинг муқобил турлари пайдо бўлди, тенг ҳуқуқлиликка эришилди. Собиқ иттифоқ тарқалгач, Россия

¹⁶ Педагогика. Ўқитувчи, Тошкент; – 1996, Б.178.

ва МДХ таркибидаги давлатларда ҳам оила масалалари, ундаги ўзгаришлар, трансформацияси кенг миқёсда ўрганилмоқда.

Дунёда рўй бераётган тарихий-маданий, сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, демографик ўзгаришлар оила ва оила кадриятларига таъсир этиши табиий жараён дир. Халқимиз қарамлик гирдобига тушиб қолган даврларда, аслида бизнинг маънавиятимизни йўқ қилиб, ўз мақсадларига эришиш учун, аввало, оилани барбод қилиш, оилада онанинг ўрнини йўқотишга аҳамият қаратдиларки, оқибатда оиланинг тарихий шакли сунъий тарзда ўзгартирилди.

Мамлакатимизда оиланинг тарихий шаклланиш жиҳатларини тадқиқ этишда халқимизнинг миллий ўзига хослиги, демографик ва ҳудудий жиҳатларини, инновацион тараққиёт мезонларни ҳисобга олган ҳолда, уни социал институт сифатида, авлодлар ворислигини таъмин этиб берувчи, шахснинг ижтимоийлашувидаги илк маскан сифатида мустаҳкамлаш учун катта ва кенг қамровли тадқиқотлар олиб бориш зарурати пайдо бўлди. Бу борада академик Р.Убайдуллаева, Қ.Абдурахмонов, социолог олимлардан М.Бекмуродов, Ш.Содиқова, А.Қаҳҳоров, М.Ғаффорова, К.Калонов, Ш.Мадаева, У.Қаюмов, М.Турсунов, демограф олимлардан И.Муллажонов, М.Қорахонов, Э.Аҳмедов, Л.Максакова, О.Саидахмедов, Г.Муртазина кабилар оила иқтисоди, оила маънавияти, оилада кадриятларнинг ўрни, оила демографияси ва бошқа жиҳатларига оид илмий изланишлар олиб борганлар. Масалан, иқтисод нуқтаи назаридан оила ҳам жамият иқтисодий ҳолатини таҳлил қилиш ва муҳим иқтисодий институт сифатида ўрганиладиган илмий объект дир. Масалан, академик Қ.Абдурахмонов таъкидлаганидек: «Оиланинг иқтисодий қудрати, унда тадбиркорликнинг йўлга қўйилиши, даромадининг ошиши бу жамият иқтисодий ҳаёти ривож ва бандликни таъминлашнинг муҳим омилларидан биридир»¹⁷ Ш.Мадаева тадқиқотларида эса, оила ва маҳалла ҳамкорлиги, энг қадимги социал институт сифатида маҳалланинг ёш авлодни кадриятлар руҳида тарбиялашда муҳим аҳамияти ҳақида таъкидлаб ўтилади¹⁸.

Оила – жамиятнинг бирламчи ўзаги сифатидаги ўрнини ҳеч қачон йўқотмади, аксинча, у ҳаётнинг давомийлигини таъминловчи, жамият тинчлиги

¹⁷ Абдурахмонов К. Оилавий тадбиркорлик иқтисодий ўсиш ва аҳоли бандлигини таъминлашнинг муҳим фактори сифатида. журнал Общество: гендер и семья в Центральной Азии. №1, – Тошкент; 2019. – Б. 60.

¹⁸ Мадаева Ш.О. Особенности национального воспитания в традиционной системе Узбекистана. журнал Общество, гендер и семья в Центральной Азии. № 1, – Тошкент; 2019. – 71-82 бетлар.

¹⁹ Махмудов Т. Авесто ҳақида. – Тошкент; Шарқ, 2000. – Б. 32

²⁰ ўша жойда, – Б. 38.

ва осойишталигини сақловчи асосий куч сифатида яшаб келмоқда. Илк ёзма манбаимиз «Авесто»да ҳам оилапарварлик ғоялари илгари сурилган, унда оила масаласи шунчаки йўл-йўриқлар эмас, балки, авлодлар турмушининг таъминоти, серфарзанд бўлишлик тўғрисида ҳам катта ғамхўрлик қилинганлигининг гувоҳи бўламиз. Оила-никоҳ муносабатларини уруғ ички муносабатларини тартибга солиш зарурати билан юзага келиши «Авесто»да ўз ифодасини топган. Шунингдек, «Авесто»да оила мустаҳкамлигини сақлаш, никоҳ тартиблари, эр-хотиннинг мажбурияти, никоҳ тузиш ва бекор қилишнинг қонун қоидалари батафсил баён қилинган. Асарнинг махсус бобида Ахура Mazda ёки Зардўштнинг келин-куёвга даъвати, мурожаатлари келтирилган. «Унда оила қуриш, жуфти ҳалол танлашда шошма-шошарликка йўл қўймаслик, ота-она, кексалар маслаҳатига кулоқ тутиш каби ҳақида ҳам қимматли мулоҳазалар мавжуд»

Ислом дини назариясида шариат илми аҳкомлари, фикҳ, ҳадисларда оила ва оилавий муносабатлар асосий ўринда талқин этилган. IX-XII аср - Ўрта Осиёдаги илк уйғониш даврида ҳам оила масалалари мутафаккирларимизнинг диққат марказида бўлган.

Буюк жаҳонгир Амир Темури ҳам ўғил уйлаш, келин танлаш, фарзанд тарбияси ва оила мустаҳкамлигини энг муҳим масалалар қаторида кўрган. Темурийлар давридаги шахзодалар оилаларидаги кичикдек кўринган келишмовчиликлари буюк салтанат емирилишини бошлаб берган. Оила барқарорлиги ва унинг жамият ҳаётидаги ўрни оиладаги тинчликка боғлиқ эканлиги ҳақидаги фикрлар Шарқнинг буюк мутафаккир алломалари Абу Али ибн Сино, Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Юсуф Хос Ҳожиб, Алишер Навоий, Ҳусайин Воиз Кошифий, Аҳмад Дониш, Маҳмудхўжа Бехбудий, муҳаддис олимлардан Абу Исо Термизий, Исмоил Бухорий, Маҳмуд Замахшарий, Абу Мансур Мотрудий ва Бурҳониддин Марғилонийларнинг назарий қарашларида асослаб берилган.

ХУЛОСА

Ҳар қандай давлатнинг куч-қудрати, аввало, соғлом фикрли, билимдон, халқ ва Ватан тақдири учун фидоий фарзандларининг кўплиги билан белгиланади. Бундай шахслар инсоний фазилятларни оила муҳитидан бошлаб ўрганадилар. Халқимизнинг кўп минг йиллар давомида шаклланган миллий оила шакли ана шундай оила шакли ҳисобланган. Демак, оиланинг ижтимоий институт сифатидаги тарихий шаклланиш жиҳатларини таҳлилидан англадикки, ҳамма даврларда ҳам оила тирик организм сингари барҳаёт яшаб келган. Ҳар

бир авлод уни янги анъаналар билан тўлдириб, бойитиб борган. Дунёнинг барча миллат ва элатларида ҳам оила қадрияти ўзига хос кўринишда яшаб келмоқда.

REFERENCES

1. Платон. Государство//Сочинения. М., 1971, т.3, ч.1, 259 стр.
2. Аристотель. Соч. Т.4, М., 1983, С. 234.
3. Силаева Е.Г. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования учеб. пособие. – М., НАУКА . 2002.
4. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: НАУКА обрат. 1992,